DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.04

УДК: 343.7

Залозний Р. Ю.,

*аспірант навчально-наукового інституту права
ім. князя В. Великого*

Міжрегіональної академії управління персоналом

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ, ВЧИНЕНИХ НА ВОДІЇВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У статті розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових (внутрішньовидових) і позавидових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи: спосіб підготовки, учинення та приховування злочинів (включаючи знаряддя і засоби); обстановка вчинення та слідова картина нападу; відомості про осіб, які вчинили злочини, злочинні групи та особу потерпілого (их); предмет злочинного посягання.

Ключові слова: розбій, водій, автотранспортний засіб, криміналістична характеристика.

В статье разработаны научные основы комплексной криминалистической методики расследования разбойных нападений на водителей автотранспортных средств в условиях нового уголовного процессуального законодательства, определено ее место в системе видовых (внутривидовых) и позавидовых методик, а также структуру криминалистической характеристики, в которую включены следующие элементы: способ подготовки, совершения и сокрытия преступлений (включая орудия и средства); обстановка совершения и следовая картина нападения; сведения о лицах, совершивших преступления, преступные группы и личность потерпевшего (ых) предмет преступного посягательства.

Ключевые слова: разбой, водитель, автотранспортное средство, криминалистическая характеристика.

Актуальність теми. Конституція України передбачає захист прав і свобод кожного громадянина та проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю [1]. На сучасному етапі реалізація цих положень в державі, потребує вирішення великої кількості різноманітних проблем, однією з яких є подолання злочинності корисливо-насильницького спрямування. Успіх цієї діяльності значною мірою залежить від теоретичних розробок протидії окремим видам злочинності, та ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з тяжкими та особливо тяжкими зло-

чинами корисливо-насильницького спрямування, до числа яких належать розбійні напади на водіїв автотранспортних засобів. Характерною рисою означеного виду злочинів є підвищена суспільна небезпека та резонанс, який виникає у зв'язку з відкритим, незаконним, насильницьким нападом на автотранспортні засоби.

Насильницьке заволодіння матеріальними благами – найдавніший спосіб незаконного збагачення. Відколи злочинна спільнота усвідомила його вигідність й ергономічність, продовжується масове відтворення корисливої насильницької злочинної практики, наслідки якої приголомшили людство сотнями тисяч скалічених і убитих людей як дійсно можних, так і пересічних громадян. Поставивши доволі просте запитання: що нам відомо про корисливо-насильницьку злочинність і як вона сприймається суспільством, більшість відповість про так звану вуличну злочинність і протиправну діяльність кримінальних угруповань. Однак усе набагато складніше. За проявами корисливої насильницької злочинності суспільство дізналося про грабіжників і розбійників, корисливих і найманих убивць, бандитів і вимагачів, викрадачів людей і транспорту, а також організовану злочинність і «кримінальних авторитетів». У 90-х роках ХХ ст. корисливі насильницькі злочинці виступили на передньому плані кривавого переділу власності, вчиняли резонансні напади і вбивства, наганяли жахна підприємців, влаштовували збройні сутички серед злочинних угруповань, звільняли шлях своїм лідерам до владних вершин у злочинному середовищі та обслуговували інтереси впливових кланово-олігархічних фінансових груп у боротьбі за сфери впливу і надприбутки.

Насправді, спираючись на історію боротьби з корисливими насильницькими злочинами, можна простежити еволюцію інституту кримінального покарання, зародження і розвиток кримінологічних наукових ідей, формування системи правоохоронних органів, випробовування різноманітних методів впливу на злочинців, удосконалення практики протидії злочинним проявам [2, с. 6].

Розбій належить до найбільш небезпечних корисливо-насильницьких злочинів. Він посягає на два об'єкти: право власності й особу (її здоров'я і життя). Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Право приватної власності є непорушним (ст. 2 Закону України «Про власність»). Суть розбою полягає в прагненні злочинця заволодіти чужим майном шляхом застосування насильства до потерпілого. Цим визначається одночасне посягання такого злочину на відносини власності і на особу [3, с. 286].

На сучасному етапі дана наука продовжує забезпечувати діяльність співробітників правоохоронних органів сучасними технічними, тактичними і методичними засобами, прийомами і методами, спрямованими на вирішення завдань кримінального судочинства, що багато в чому залежить від рівня розробки криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [4, с. 12].

Певні сучасні досягнення у галузі розробок методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень не означають, що всі

тактико-методичні проблеми, які супроводжують розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням вирішені. Є спірні точки зору ряду вчених з багатьох положень методики розслідування, пов'язані з предметом, змістом та принципами її побудови, які прямо або побічно впливають на розробку приватних методик. Тим часом, чітке розуміння сутності, структури, змісту і принципів побудови криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень вкрай необхідно для ефективного використання таких знань у процесі розробки нових приватних криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень до якої слід віднести методику розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

В останні роки дослідники все більшу увагу стали приділяти теоретичній розробці методик, пов'язаних з розслідуванням окремих видів злочинів. З усього різноманіття сучасних висловлювань з цих питань заслуговують обговорення, на наш погляд, такі точки зору.

В. П. Бахін пропонує виділити загальний метод розслідування злочинів, який має загальне значення для розробки методик усіх видів [5]. В. І. Белецький пише про необхідність розробки базової методики розслідування злочинів як універсальної теоретичної основи для формування методик розслідування окремих видів злочинів, що також схоже на ідею загального методу розслідування [6]. Подібну ідею формування базової методики розслідування злочинів запропонували В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, визначивши її як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо розслідування декількох видів злочинів, об'єднаних в єдиний предмет вивчення з урахуванням кримінально-правових та криміналістичних передумов [7, с. 33].

У наведених дослідженнях автори, на наш погляд, намагаються створити різні варіанти загального методу розслідування кримінальних правопорушень, що спірно. Аналізуючи їх точки зору, приходимо до висновку, що загальний метод розслідування або базова методика, не має практичної перспективи через свою спільність рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, бо якщо вони мають загальний характер, то щодо розслідування конкретних видів злочинів буде незрозуміло як застосовувати слідчому дану методику, наприклад, щодо розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

На думку М. П. Яблокова, у криміналістичній методиці на протязі багатьох років ведеться розробка комплексних методик розслідування, що містять рекомендації з розслідування двох та більше однорідних видів злочинів (наприклад, методика розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки тощо) [8, с. 174]. Важливо виходити з усталеного принципу побудови криміналістичної методики про те, що будь-який вчинений злочин за своєю природою індивідуальний акт злочинної поведінки, як і індивідуальні його методи розслідування, що визначаються слідчою ситуацією у кримінальному провадженні.

Перспективи мають, на наш погляд, дослідження за видовою методикою розслідування. Так, В. Є. Корноухов зазначає, що видова методика – це, обумовлена суперечливим ставленням вихідних ситуацій розслідування з комплексним характером предмета доказування,

система тактичних завдань і операцій, спрямована на формування системи доказів з метою обґрунтування наявності (відсутності) одного зі складів злочину, передбаченого комплексним характером предмета доказування [9, с. 54]. У даному визначенні, на наш погляд, автор, мабуть, відображає системний характер видової методики, виділяє загальні та приватні ознаки, важливі, по-перше, для формування системи доказів, по-друге, для обґрунтування наявності (відсутності) одного з складів кримінального правопорушення.

Аналіз вищенаведених позицій щодо методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, дозволяє прийти до висновку, що, по-перше, в даний час проглядається тенденція подальшого розвитку теоретичної основи методики розслідування кримінальних правопорушень; по-друге, подальше поглиблене дослідження проблем, і шляхів розвитку криміналістичної методики необхідно продовжити для розроблення найбільш ефективних засобів і методів розслідування кримінальних правопорушень, і впровадження у практику таких розробок у формі нових приватних методик розслідування конкретних видів злочинів. Наприклад, розробку методики розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

Побудова науково обґрунтованої методики розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів визначається принципами, покладеними в її основу, загальними положеннями. У криміналістичній літературі принципи побудови методики розслідування кримінальних правопорушень розглядаються різними вченими-криміналістами по-різному, що не виключає їх теоретичної та практичної значущості.

Так, А. М. Васильєв позначив вісім загальних положень (принципів) побудови методики [10, с. 16-19]. До них він відніс: найсуворіше дотримання вимог законності; кримінально-правову та криміналістичну характеристику злочинів; швидкість та повноту розслідування; порушення кримінальної справи; обставини, що підлягають встановленню; проведення первинних слідчих дій; планування та побудова слідчих версій; поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; використання допомоги громадськості. М. А. Селіванов виділив дев'ять відомих загальних положень (принципів) методики [11, с. 61-64]. Однак усі автори визначають положення методики або як загальні положення методики розслідування практичної спрямованості, або як загальні умови провадження досудового розслідування.

З огляду на їх підхід, досить влучно розкрив сутність побудови криміналістичної методики А. М. Колесніченко, виділивши в них принципи науки, тобто принципи, що відносяться до розробки загальних положень методики розслідування як розділу криміналістики, і принципи практичної діяльності, тобто принципи, які стосуються побудови методики розслідування конкретного кримінального правопорушення [12]. У його точці зору, на нашу думку, обґрунтовано виділені два важливих положення: по-перше, принципи, що визначають науковий напрям розвитку криміналістичної методики; по-друге, принципи, що визначають практичне спрямування сучасних уявлень та знань про методику розслідування кримінальних правопорушень різних видів.

Стосовно до побудови окремої криміналістичної методики розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів доцільно виділити наступні її положення (принципи):

а) на основі системно-діяльнісного підходу потребують вивчення закономірності, з одного боку, кримінальної протиправності осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинів, а з іншого – діяльність правоохоронних органів по розслідуванню даного виду злочинів та судового розгляду по здійсненню правосуддя. Така діяльність повинна відповідати: по-перше, вимогам законності, по-друге, повноті розслідування, по-третє, викриттям усіх осіб, які брали участь у вчиненні та приховуванні розбійних нападів, по-четверте, відшкодування завданих матеріальних збитків;

б) розробка системи знань про особливості: способу та механізму вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів, враховуючи способи підготовки, вчинення, приховування злочину й протидії досудовому розслідуванню; предмета вчинення; мотиву; особистісних та професійних якостей злочинця; механізму слідоутворення та встановлення стійких зв'язках у ньому;

в) розробка системи знань про типові слідчі ситуації, що складаються на різних етапах досудового розслідування, а також про способи збирання, дослідження, оцінки та використання доказів у залежності від висунутих версій розслідування, тобто відбувається реалізація принципу ситуаційного підходу до розслідування таких розбійних нападів.

Розвиваючи позитивні тенденції щодо включення предмета криміналістики, а значить і його криміналістичної методики до судового розгляду, вважаємо, що у процесі судового розгляду суд у своїй діяльності повинен застосовувати прийоми та способи, створені задля вивчення усіх обставин кримінального провадження, але вже з урахуванням судово-слідчих ситуацій. Відповідно вважаємо, що структура криміналістичної методики має бути знову уточнена та проаналізована, але вже з урахуванням сучасного розвитку й вдосконалення криміналістики, бо у колишньому вигляді вона не відповідає рівню її розвитку та вимогам судово-слідчої практики. В. К. Гавло вірно вважає, що необхідно розглядати в рамках приватних методик розслідування окремих видів злочинів методи та тактику не тільки досудового, але і судового розгляду. Так, в приватній криміналістичній методиці він виділяє три її взаємопов'язаних блоки криміналістичних характеристик. Це криміналістичні характеристики: а) вчинення окремих видів злочинів; б) розслідування та запобігання окремих видів злочинів у ході досудового розслідування; в) судовий розгляд окремих видів злочинів [13, с. 22-24].

Характерними ознаками розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів, як об'єкту криміналістичного дослідження є сукупність спеціалізованої наукової інформації, що включає в себе такі елементи: 1) соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільну небезпечність певного виду злочинів; 3) протиправність діяння та її місце у системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно-небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші

обставини вчинення злочинів, що перебувають поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх вчиненню.

Даний вид розбою поєднує в собі корисливий мотив та насильницькі дії (як фізичного так і психічного характеру) або погрозу їх застосування й посягають на життя і здоров'я людини. Системоутворюючою властивістю, що поєднує корисливий мотив і насильницьке його досягнення, виступає інваріантна кримінальна діяльність особи злочинця у своєму розвитку, де корисливий мотив визначає характер, зміст і природу, а насильницька форма його реалізації конкретизує спрямованість цієї специфічної злочинної діяльності. Таким чином, розбійні напади на водіїв автотранспортних засобів можна визначити як антисоціальні явища й відносно масове суспільно-небезпечне збагачення, що проявляється у вчиненні корисливого злочину проти власності, поєданого із застосуванням чи погрозою застосування насильства, а в окремих випадках спрямоване проти життя та здоров'я особи [2].

Аналіз і порівняння наведених точок зору вчених щодо елементів криміналістичної характеристики злочинів дозволяє констатувати те, що: 1) елементи виділяються як окремо, так і в узагальненому вигляді в різних площинах; 2) значна частина цих елементів пов'язана з елементами складу злочину; 3) є вказівки на необхідність включення як елементів криміналістичної характеристики окремих кваліфікуючих ознак злочину; 4) висловлена думка про те, що в криміналістичну характеристику слід включати відомості про кримінально-правові інститути, що впливають на міру запобіжного заходу, вид, розмір покарання. З даною думкою важко погодитися, тому що криміналістична характеристика злочинів є комплексом криміналістично значущої інформації, а не кримінально-правовою, кримінологічною тощо. Крім того, необґрунтоване розширення переліку елементів криміналістичної характеристики злочинів може ускладнити з'ясування кореляційних зв'язків між ними. Вищевикладене вказує на необхідність подальшого вивчення поняття «криміналістична характеристика злочинів», поглиблення теоретичного аналізу його компонентів. Таким чином, перешкодою для формування системного утворення, в якому всі елементи злочину відігравали б роль криміналістичного інструмента пізнання є включення в систему обставин, що характеризують кримінально-правові, процесуальні, кримінологічні, а іноді, навіть, психологічні й етичні аспекти злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80).

2. Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Baite, 2014. 944 с.

4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

5. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 27 с.
6. Белецкий В. И. Методика расследования хищений денежных средств. Криминалистика и судебная экспертиза. 1991. Вып. 24. С. 65–68.
7. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
8. Криминалистика: учебник / под ред. Н. П. Яблокова. М.: Бек, 1997. 704 с.
9. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. М.: Норма, 2008. 224 с.
10. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: ЛексЭст, 2002. 76 с.
11. Селиванов Н. А. Сущность криминалистической методики и ее принципы. Социалистическая законность. 1976. № 5. С. 61–64.
12. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис...докт. юрид. наук: 12.00.09: «Криминальный процесс, криминалистика, судебная экспертиза». Харьков, 1967. 509 с.
13. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: ТГУ, 1985. 333 с.

R. Zaloznyi

FEATURES OF FORMATION OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ROBBERY ATTACKS COMMITTED ON DRIVERS OF VEHICLES

The article develops the scientific basis of a comprehensive forensic methodology for investigating robberies of drivers in new criminal procedure legislation, defines its place in the system of species (intraspecific) and non-species methods, as well as the structure of forensic characteristics, which includes the following elements: committing and concealing crimes (including weapons and means); the situation and the trace of the attack; information about the perpetrators, criminal groups and the identity of the victim (s); subject of criminal encroachment.

Keywords: robbery, driver, motor vehicle, forensic characteristics.